

دوفصلنامه بین المللی تحقیقات حقوق قضایی

License Number: ۸۶۲۲۷ Article Number: ۷۵N۱۰sh ۸۱۵۰۰ ISSN-P: ۲۷۱۷-۱۱۳۲

تحلیل و بررسی مسئولیت بین المللی دولت

در قبال خسارت زیست محیطی

(تاریخ دریافت ۱۴۰۳/۰۷/۱۷، تاریخ تصویب ۱۴۰۳/۱۱/۲۶)

دکتر نرجس توکلی افشار

چکیده

از آنجایی که محیط زیست در دهه های اخیر مورد توجه حقوق دانان ، نویسندگان علی الخصوص کشورها واقع شده است ، و تمامی انسان ها و جانوران و گیاهان و..... بایک دیگر در این محیط در حال تکاپو میباشند پس باید ضمانت اجرایی نیز در این خصوص وجود داشته باشد. همانطور که می دانید حقوق بین الملل محیط زیست یکی از زیرشاخه های حقوق عمومی میباشد ، و باتوجه به تعریف فیلیپ سند : (تمامی اسناد و قواعد و اصول برای تنظیم آن می کوشند) بنابراین با اینکه در طبقه بندی حقوق جز حقوق نرم قرار دارد اما باید افراد و مهم تر از آنها کشورها دارای مسئولیت باشند تا بتوان در صورت تخطی گری آنها را بنا به مسئولیت که داشته اند مجازات نمود .

واژگان کلیدی: خسارت، محیط زیست، مسئولیت مدنی، مسئولیت بین المللی

بخش اول: کلیات

مسئولیت مدنی دولت مبنی بر الزام دولت نسبت به شخص زیان‌دیده در پرداخت غرامت زیان و به او که ناشی از عمل غیرقانونی منتسب به دولت یا عمل غیرقانونی او دولت است؛ در نظر گرفتن چنین مسئولیتی برای دولت نتیجه منطقی حاکمیت قانون است و عدالت حکم میکند که هیچ قانون شکنی و زیانی چه مادی و چه معنوی بدون جبران باقی نماند. درطول زمان ناکارآمدی و عدم کفایت ضمانت اجرای حقوقی به خوبی روشن شده است. به عبارت دیگر ضمانت اجرا و جریمه های نقدی و مالی نتوانسته یک اهرم بازدارنده در مقابل نقض های زیست محیطی باشد. و ممکن است اثرات مخرب و زیان بار یک فعل یا ترک فعل در همان لحظه احساس نشود و با گذشت زمان بروز پیدا کند و بسیار متغیر باشد.

هم چنین، مسئولیت بعد از روی دادن نقض و آسیب، قابل اعمال و اجرا می باشد و تشخیص یک فعل خطای بین المللی، معمولاً بسیار دیرتر از آن اتفاق می افتد که بتواند مانع از آسیب محیط زیستی شود، اسبابی که در برخی موارد جبران ناپذیر است. به کارگیری حقوق کیفری نیاز به یک مقام اجرایی برای تامین اهداف وضع چنین قواعدی را دارد. یعنی صرف وضع قواعد برای حمایت کافی نیست نکته مهم این است که بلکه حمایت کارآمد زمانی ممکن است که اجرای قواعد از سوی تابعان به گونه ای تضمین شود و این جزء با وجود یک مقام اجرایی قدرتمند ممکن نیست. بنابراین عدم وجود دادگاهی تخصصی برای رسیدگی به تخلفات محیط زیستی در سطح بین المللی مشکل دیگر ضمانت اجرای کیفری است.

همچنین در خصوص مسئولیت مدنی آلوده کنندگان محیط زیست، ایجاد (مسئولیت تضامنی) ضروری میباشد تا زیان دیده آسان تر به جبران کامل خسارت وارده برسد. رشد صنعت بیمه در سطح داخلی و بین المللی یکی دیگر از روشهای نوین جبران خسارت در مسئولیت مدنی است. تاسیس (صندوق تامین جبران خسارت) نیز تاثیر به سزایی در

جبران خسارت وارده دارد. اگرچه این روش ها و مکانیسم های نوین برای توسعه مسئولیت مدنی به تدریج شکل گرفته و سبب توسعه مفهوم سنتی مسئولیت مدنی شده است، لیکن هنوز هم مسئولیت مدنی قادر به پاسخگویی به جبران تمام خسارات وارده بر محیط زیست نیست و بسیاری از خسارات جبران نشده باقی می ماند.

در زمینه مبانی مسئولیت ناشی از زیان های زیست محیطی چندین نظریه مطرح شده که از میان آن ها نظریه تقصیر، قدیمی ترین نظریه درخصوص مسئولیت مدنی زیست محیطی می باشد. بر اساس این نظریه ها خسارات زیست محیطی قابل مطالبه نیستند مگر این که تقصیر عامل ورود خسارت را بتوان به اثبات رساند. بنابراین اگر زیان دیده بتواند ثابت کند که عامل زیان در وارد کردن خسارت مقصر بوده است، مسئول خواهد بود.

نظریه دیگری که مبنا و اساس مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی بیان و طرح شده، نظریه ی خطر می باشد. طبق این نظریه نیازی نیست که تقصیر الوده کننده ثابت شود بلکه همین که فرد شروع به فعالیتی کند که در آن فعالیت نفعی دارد و منجر به خسارت، تخریب و آلودگی محیط زیست بشود ملزم است از عهده ی خسارت وارد آمده برآید چه تقصیر داشته و چه نداشته باشد و در حقیقت الوده کننده ی محیط زیست مطابق با این نظریه (مسئولیت عینی) در قبال خسارات زیست محیطی پیدا می کند.

بخش دوم : بررسی و شناخت مسئولیت بین المللی

مسئولیت بین المللی یکی از مهم ترین و اساسی ترین تاسیسات حقوقی بین المللی است معمولاً هرگونه تعهد حقوقی بین المللی که از طرف تابعان حقوق بین الملل نادیده گرفته شود و یا مورد نقض قرار گیرد فوراً در قالب حقوق مسئولیت بین المللی مطرح می شود به همین دلیل اهمیت و جایگاه مسئولیت بین المللی در جامعه بین المللی به قطعیت بیش تر از جامعه داخلی کشورها می باشد زیرا در جامعه بین الملل دولت ها براساس حاکمیتشان مختارانه تصمیم می گیرند و این امر به طریق اولی به آزادی برابر با سایر کشورها و دولت ها برخورد پیدا می کند.

به همین دلیل جبران خسارات و مسئولیت بین الملل در زمینه حفاظت از محیط زیست بسیار اهمیت دارد زیرا محیط زیست مخصوصا مشترکات جهانی به دولت و کشور خاصی تعلق ندارد و متعلق به همه افراد بشر می باشد و باید با خاطی و دولتی که باعث آسیب رساندن به این مشترکات می شود برخوردی صورت بگیرد و مسئولیتی برای آن پیش بینی شود.

در حال حاضر مسئله آسیب های محیط زیستی یکی از مسائل مهم جامعه بین الملل می باشد و شواهد اخیر نشان دهنده این امر است تاثیرات بین المللی و فراملی آلودگی بر نقاط بسیار دور تاثیرات چشمگیری می گذارد. مرزها پدیده های جهانی هستند و مشکلات زیست محیطی از این جهت که هر فعل زیانبار زیست محیطی در یک کشور و دولت می تواند که موجب مسئولیت آن دولت شود و کشورها و دولت های دیگر را متاثر سازد، مشکلات تمام کشورها و دولت های جهان هستند.

ماده ۱ پیش نویس کنوانسیون بین المللی مسئولیت دولتها^۱: «هر فعل یا عمل متخلفانه بین المللی دولت، موجب مسئولیت بین المللی آن دولت است. نتیجه اینکه نقض حقوق بین المللی توسط یک دولت یا هر دولتی مسئولیت بین المللی آن کشور را به همراه دارد.

ماده ۲ پیش نویس کنوانسیون مسئولیت بین المللی ۲۰۰۱ بیان می دارد: «فعل متخلفانه بین المللی دولت ممکن است مشتمل بر یک یا چند فعل یا ترک فعل یا ترکیبی از هر ۲ باشد.»

عناصر تشکیل دهنده مسئولیت بین المللی دولت ها مطابق با ماده ۲ پیش نویس

^۱ Draft International Liability Convention ۲۰۰۱

کنوانسیون عبارتند از :

۱. به موجب حقوق بین الملل قابل انتساب به دولت باشد.

۲. نقض تعهد بین المللی آن دولت تلقی شود

بخش سوم : ورود خسارت

در این مبحث اولین موردی که به ذهن خطور می کند این می باشد که آیا حقیقتاً ورود خسارت، پیش شرط لازم برای مطرح نمودن طرح مسئولیت بین المللی یک کشور به شمار می آید؟

و اینکه آیا اصولاً ممکن است که به دلیل ظاهر شدن خطر ورود زیان، مسئولیت بر دوش یک کشور قرار بگیرد؟

به نظر می رسد که در حقوق بین الملل همچنین مسئولیتی را جز در مواردی که فعالیت های بسیار مخاطره آمیز دارد، شناسایی نکرده است. اکراه کلی کشورها و مشکلات عملی فراوان در صورتی که این مسئولیت مفروض شود، مسبب این عدم شناسایی است.

با وجود این در بند ۴ ماده ۱ کنوانسیون حقوق دریاها الودگی را «ورود مستقیم یا غیرمستقیم مواد یا انرژی توسط انسان به محیط زست دریایی ... که به طور قطعی یا محتمل منجر به آثار زیان بار گردد» تعریف می کند.

اولین مسئله ای که پاسخ به آن لازم و ضروری می باشد این است که سوال از لزوم وجود استانه ی خاصی از خسارت برای مسئول شناخته شدن یک کشور می باشد. دادگاه داوری رسیدگی کننده به پرونده ی ریخته گری تریل، بر نیاز به اثبات «عواقب وخیم» حادثه ی موضوع اختلاف تاکید کرد.

ماده ۱ کنوانسیون ۱۹۷۹ راجع به آلودگی هوایی دوربرد فرامرزی مقرر میکند که آلودگی مدنظر باید منتج به «آثار زیان بار با چنان ماهیتی گردد که سلامت انسان را به خطر انداخته، منابع جاندار و اکوسیستم و اموال مادی آسیب رساندو در مطبوعیت یا سایر استفاده های مشروع از محیط زیست اخلاص یا نقصان ایجاد کند.»

دومین مسئله ای که اهمیت فراوانی دارد، به محدوده منافع خسارت دیده در اثر الودگی که مورد توجه حقوق بین الملل می باشد، مربوط می شود. رسیدگی در پرونده ی تریل، متمرکز بر خسارت وارد شده به اموال بود.

اما ظهور و بروز تعاریف نوینی از الودگی در اسناد بین المللی محدوده خسارت را به نحوی از انحا گسترش داد که آسیب رساندن به منابع و موجودات زنده و اکوسیستم ها و اخلاص در مطبوع بودن و سایر استفاده های مشروع از محیط زیست را در بر بگیرد.^۱ پس اینگونه می توان نتیجه گرفت که دولت ها کلا و بدون اینکه تمام عوامل دخیل هر موقعیت را لحاظ کنند، قهرا مسئول خسارات به بار آمده و وارد شده تلقی نمی گردند.^۲

بخش چهارم : خسارت زیست محیطی

بر اساس یک تعریف کلی (خسارت) زیان یا صدمه ای است که در نتیجه فعل یا ترک فعل تابعان حقوق بین الملل و در اثر بروز حوادث طبیعی به افراد، اموال و محیط زیست وارد می شود. خسارت زیست محیطی به طور ویژه در خصوص مسوولیت، به نظر می رسد مرکب از دو عنصر خسارت و جبران خسارت است به عبارتی دیگر خسارت بدون محیط زیست خسارت زیست محیطی نیست.^۳ در حقوق بین الملل محیط زیست، وارد کردن خسارت مادی یکی از ارکان مسوولیت بین المللی جبران خسارت است و به دلیل اینکه تعریف جامعی از خسارت زیست محیطی در حقوق بین الملل وجود ندارد لذا ضروری می نماید تا مفهوم خسارت زیست محیطی مورد بررسی قرار گیرد.

خسارات زیست محیطی به هر نوع تغییر، در کل اجزای محیط زیست یا در بخشی از آن می باشد، به طوری که آثار زیان بار و مخربی بر کیفیت محیط زیست داشته باشد. به عنوان مثال کنوانسیون پاریس مربوط به مسوولیت در قبال اشخاص ثالث در زمینه انرژی هسته

^۱ شاو، مالکوم ناتان. پیشین

^۲ شاو، مالکوم ناتان. پیشین

^۳ Sands, Philippe, Principles of International Environmental Law, ۲nd Edition, October ۲۰۰۳. p۸۷۷

ای بدون توجه به خسارات زیست محیطی یا اکولوژیک خسارت را صرفاً سلب حیات، صدمه ی شخصی، تلف و یا لطمه به مال تعریف کرده است.

کنوانسیون بین المللی لندن در مورد مسوولیت و جبران خسارت برای خسارت در ارتباط با حمل و نقل مواد سمی و خطرناک از طریق دریا، خسارت را شامل (خسارت وارده بر حیات، صدمات وارده بر شخص یا صدمات وارده بر اموال و یا خسارت وارده ناشی از آلوده کردن محیط زیست و هزینه های مربوط به اقدامات حفاظتی) می داند.

تعریف خسارات زیست محیطی توسط کارشناسان یونپ: (خسارت زیست محیطی تغییری است که دارای تاثیر نامطلوب قابل توجهی بر کیفیت محیط زیستی خاص یا یکی از عناصر آن از قبیل ارزش های قابل استفاده و بهره برداری یا غیرقابل استفاده آن و توانایی آن عنصر محیط زیست برای حمایت و پایداری از کیفیت قابل قبول حیات و هم چنین تعادل اکولوژیکی مداوم داشته باشد) .

برای جبران خسارت زیست محیطی، دولت زیان دیده باید این را ثابت کند که در نتیجه ی نقض یک تعهد بین المللی و قاعده حقوقی این ضرر به او وارد شده است و یا در حالتی که یک قاعده ی بین المللی و حقوقی نقض نشده باشد باید این نکته را ثابت کند که لااقل یک رابط علت و معلولی واضح و غیرقابل انکاری بین عمل متخلفانه دولت مسئول و خسارت وارد شده، وجود داشته است و این عمل خلاف بین المللی مطابق با حقوق بین الملل از زمانی به یک دولت قابلیت انتساب دارد که اشخاص یا ارکان تحت اقتدار موثر او آن عمل را انجام داده باشد.

بخش پنجم : جبران خسارت

جبران خسارات زیست محیطی یکی از مسائل غامض و بغرنج نظام مسوولیت در حقوق بین الملل محیط زیست می باشد. جبران خسارات زیست محیطی همواره با مشکلاتی روبرو است از جمله اینکه این خسارات به راحتی قابل ارزیابی نیستند و در اغلب مواقع، برقراری مجدد وضعیت سابق امکان پذیر نمی باشد.

پیش نویس کوانسیون حقوق بین الملل راجع به (مسئولیت دولت ها در خصوص عمل تخطی آمیز بین المللی) سال ۲۰۰۱، در ماده ۳۴ شیوه های عام جبران خسارت در حقوق بین الملل را اینگونه بیان می کند: جبران خسارت کامل زیان ناشی از عمل تخطی آمیز بین المللی می تواند به شکل اعاده به وضع سابق restitution، غرامت compensation، جلب رضایت زیان دیده به تنهایی یا ترکیبی از اینها با توجه به مقررات این فصل باشد.

مهمترین هدف مسئولیت مدنی جبران خسارت زیان دیده است و مطابق مواد ۱ و ۲ قانون مسئولیت مدنی زیان رساننده ملزم به جبران خسارت های مختلفی است که بر زیان دیده وارد کرده است و به موجب ماده ۳ همان قانون، دادگاه میزان و طریقه ی جبران خسارت را با توجه به اوضاع و احوال باید تعیین کند. برای جبران خسارت زیان دیده شیوه های زیر به ترتیب قابل اعمال است:

۱. از بین بردن منابع زیان

۲. اعاده وضع به حالت سابق

۳. جبران خسارت از طریق معادل

۴. جبران خسارت از طریق پرداخت های مالی

۵. پرداخت غرامت

۶. جلب رضایت زیان دیده

نتیجه گیری

از آنجایی که یکی از دغدغه های اصلی حقوق بشر از گذشته تا به امروز داشتن حیات زندگی و سالم و محیطی پاک بوده است که تمامی انسان ها بتوانند باهم در آن محیط زیست کنند پس حفاظت از محیط زیست به عنوان یکی از اهداف مهم تلقی شده بنابراین تمامی انسان ها و دولت ها در باب خسارت زیست محیطی مسئول تلقی شده و باید درصدد جبران این خسارت نیز بر آیند که گاهی به شکل پرداخت غرامت، جلب رضایت زیان دیده،

جبران خسارت از طریق معادل میباید . نهایتاً همانطور که در ماده ۳۶ پیش نویس طرح مسئولیت بین المللی دولت در سال ۲۰۰۱ آمده است ؛ یا در تبصره ۲ ماده ۲۹ قانون جلوگیری از آلودگی هوا ؛ ماده ۱ و ۲ مسئولیت مدنی همه به نکته ای واقف میباشند که باید خسارت که دولتی به کشور دیگر یا ماورای آن وارد نموده است بر بیاید همانطور که در اصل ۲۱ کنفرانس اسکتلهام سال ۱۹۷۲ نیز بیان شده است .

منابع و مأخذ

۱. مشهدی، علی، ۱۳۹۰، ترمینولوژی حقوق محیط زیست، چاپ ۴، تهران، انتشارات خرسندی
۲. هنری، مرتضی، محیط زیست و توسعه، مجله محیط زیست، شماره ۳
۳. حسینی، سید محمد؛ محمدی، مهرداد. واکاوی حق بشر بر محیط زیست. مطالعات حقوق بشر اسلامی :: بهار و تابستان ۱۳۹۶
۴. کیس، الکساندر ۱۳۷۹، مقدمه ای بر حقوق بین الملل محیط زیست. حسینی، سید محمد؛ محمدی، مهرداد. واکاوی حق بشر بر محیط زیست. مطالعات حقوق بشر اسلامی :: بهار و تابستان ۱۳۹۶، ترجمه حبیبی، محمد حسن، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، جلد اول.
۵. دل وکیو، ۱۳۸۰، فلسفه حقوق، ترجمه جواد واحدی، نشر میزان
۶. جعفری لنگرودی، ۱۳۶۲، مقدمه عمومی علم حقوق، انتشارات گنج دانش
۷. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۶۵، فلسفه حقوق، انتشارات به نشر، جلد اول
۸. کیس، اسد، پ، لانک، و، ۱۳۸۴، ترجمه حسن حبیبی، انتشارات دانشگاه تهران، جلد ۱
۹. غریبه، علی ۱۳۹۰، محیط زیست در نظم حقوقی کنونی، نشریه فضای جغرافیایی
۱۰. تقی زاده انصاری، مصطفی، فائقی زاد، مونا، ۱۳۸۹، مسئولیت بین المللی دولتها در حفاظت از محیط زیست، فصلنامه راه وکالت، شماره ۴، پاییز و زمستان
۱۱. دانش پژوه، ۱۳۸۹، مقدمه علم حقوق با رویکرد به حقوق اسلام و ایران، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی
۱۲. جوانبخت، مسعود. ۱۳۹۹. زباله های پلاستیکی و آلودگی های نفتی؛ دو آلاینده مهم زیست محیطی در خلیج فارس. طب دریا
۱۳. فتایی، ابراهیم، نادری، غلامرضا و همکاران، مقدمه ای بر شناخت محیط

- زیست، ۱۳۸۶، انتشارات مهد تمدن
۱۴. بهرامی احمدی، حمید، ۱۳۹۰، «تحول جهانی مبنای مسئولیت مدنی به سوی مبنای نفی ضرر»، مجله ی دانشکده ی حقوق و علوم سیاسی، دوره ی ۴۱، شماره ۲،
۱۵. مختاری. مهدی. ۱۴۰۰ مدیریت پسماندها.
۱۶. پیرامون مقدم، شادی، کارخانه یوسفی، مهدیه. ریزپلاستیک ها در محیط زیست دریا. فصلنامه علمی بسپارش. Apr ۲۰۱۲.
۱۷. حنایی، پریچهر. صادقی نیا، هانیه. ۱۴۰۰ بررسی آلودگی ها پلاستیکی و میکروپلاستیکی و اثرات آنها بر سلامت انسان. نشر نوروزی
۱۸. کرمی، دکتر افشین. رویکردی نظری به مساله تخصیص مشترکات جهانی. پژوهشنامه اندیشه معاصر. ۲۰۱۹
۱۹. حمیدرضا جمالی. (۲۰۰۹). محیط زیست بین المللی و میراث مشترک بشریت. فصلنامه علمی تحقیقات سیاسی و بین المللی
۲۰. لال کوروکولاسوریا، نیکلاس رابینسون، مبانی حقوق بین الملل محیط زیست، ترجمه سید محمد مهدی حسینی، انتشارات میزان، ۱۳۹۰
۲۱. موسوی، سید فضل اله، آرش پور، علیرضا. ۱۳۹۴، جایگاه اصل احتیاطی در حقوق بین الملل محیط زیست. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران

